

ook een nuttig overzicht voor wie iets wii weten over de ontwikkeling van de vormgeving van de vakbeweging. Voor het bedoelde debat is het echter de vraag of de gekozen opzet wel zo zinnig is. Het boek volgt nu de chronologie van de vakbeweging na. Eerst komen de vaandels, daarna het beroemde ANDB-gebouw in Amsterdam (de 'Burcht' van Henri Polak), Albert Hahn, de gebouwen van het vooruitstrevende NVV (waarbij Polak in 1928 de opening van Zonnestraat totaal negeerde omdat het Nieuwe Bouwen van J. Duiker hem te modern was), wat later gevolgd door de gebouwen van de confessionelen, dan de oorlog, de Eenheidsvakcentrale, de vakcentrales in de jaren vijftig, en de jaren zestig en zeventig waarin het jongerenprotest ook de vormgeving van de vakbeweging beïnvloedde, enz. Dit heeft mij teveel opsommerigs waarbij de hoogtepunten verloren raken tussen het vele andere dat ook in kaart gebracht moest worden. Was het niet zinniger geweest om die grote lijn in een hoofdstuk en de details in bijlagen onder te brengen en vervolgens een aantal successen en mislukkingen van communicatie, al dan niet eerlijk verdeeld over de verschillende stromingen in de vakbeweging, te analyseren en te verklaren? Waarom spraken die verbeeldingen wel of niet aan? En welke aandeel had de vakbeweging in dat succes of die mislukking? Nu blijft het betoog teveel aan de geschiedenis van de vakbeweging hangen en maakt het boek vooreen actuele discussie onvoldoende duidelijk onder welke voorwaarden visuele communicatie van de vakbeweging goed kan gedijen. Het boek had dan ook niet hoeven eindigen met de twintig regels overbodige aanbevelingen die het nu ontsieren ('ga goed voorbereid een creatieve dialoog aan met externe deskundigen', of: 'Voordat u oude elementen afschaft, zorg voor goede nieuwe'). Het is ten onrechte dat in dit boek, waarin men zeker iets wil en kan naslaan, geen register is opgenomen. Ook is het jammer dat de lay-out van de serie het kennelijk niet toeliet de illustraties in dit boek over visuele communicatie beter tot hun recht te laten komen.

Bob Reinalda

M. Smits, *Boeren met beleid. Honderd jaar Katholieke Nederlandse boeren- en tuindersbond, 1896-1996* (Dissertatie Nijmegen 1996, KDC bronnen en studies XXVII; Nijmegen: Valkhof pers, 1996, 327 blz., f69,-, ISBN 90 5625 004 3).

1896 was een belangrijk jaar in het landbouworganisatiewezen. In Gelderland, Limburg, Noord-Brabant en Noord-Holland gingen boerenbonden van start. Tevens werd gewerkt aan de oprichting van een Nederlandse Boerenbond, waarvan de KNBTB het resultaat was. De honderd jaar uit de titel heeft echter symbolische betekenis, de bond heeft deze periode net niet meer volgemaakt en is op 1 januari 1995 opgenomen in de Land- en tuinbouw organisatie Nederland (LTO).

Smits beschrijft de ontwikkeling van de KNBTB chronologisch aan de hand van een aantal thema's: de relaties tussen de provinciale boerenbonden die de KNBTB een geweldige interne dynamiek gaven; de KNBTB temidden van haar diensten, commissies en stichtingen; de relatie van de KNBTB tot de Nederlandse politiek en uiteraard de telkens hernieuwde formulering van de eigen identiteit.

Het boek is niet alleen interessant voor hen die zich bezighouden met de Nederlandse landbouw in de twintigste eeuw, maar heeft ook het een en ander te bieden over verzuiling en ontzuiling. De boerenorganisatie vestigde een duurzame relatie tussen de agrarische sector en de RKSP, de naoorlogse-KVP en CDA. Deze katholiek-agrarische alliantie is in hoge mate bepalend geweest voor een institutionele ordening van de landbouw en een lange tijd trouwe katholieke achterban.

In het agrarische landschap was de KNBTB vaak gezichtsbepalend en ontwikkelde zij intensieve banden met het ministerie en de politiek. Ze bracht een aantal ministers van landbouw voort, maar nog veel meer politici en belangrijke ambtenaren. Zo'n soort positie deelde ze met een protestants-christelijke en een neutrale zusterorganisatie. Tussen de organisaties en de minister werden diverse afspraken gemaakt die de bestaanszekerheid van de boerengezinnen moesten bevorderen en later ook de belangen van de Nederlandse landbouw bij de EEG. De KNBTB werd hierdoor mede verantwoordelijk voor het beleid en verdedigde dit ook ten opzichte van de eigen achterban. Zelfs, zoals begin jaren 1970, toen veel boeren ontevreden raakten over het Brusselse prijsbeleid. De KNBTB kanaliseerde lange tijd met succes het opborrelende verzet van onafhankelijke actiecomites, maar slaagde daar allengs minder in. Voor veel boeren werd het Landbouwschap meer een verlengstuk van de Haagse politiek, dan een podium van de eigen organisatie. Maar of de KNBTB hierdoor nu meer of minder werd geraakt dan haar zusterorganisaties, vermeldt Smits niet.

De KNBTB is sterk geworden in een veelheid aan facilitaire activiteiten. Smits karakteriseert de bond met het wat modieuze managementbegrip 'netwerkorganisatie'. Echter de laatste decennia heeft de KNBTB veel van de door haar in het leven geroepen diensten en instellingen afgestoten. Sinds 1980 is ze in het defensief. De directe betrokkenheid van de bond bij de totstandkoming van het landbouwbeleid heeft ingeboet. De voortgaande liberalisering van de Europese landbouw, de overschotten, het voor de sector pijnlijke mestbeleid, betekenden een minder succesvolle lobby. Het ministerie wenste soms geen overleg vooraf, maar vrije handen; de agrarische sector kwam niet tot eensgezinde standpunten en liep achter de ontwikkelingen aan. De mogelijkheden van belangenbehartiging raakten begrensd, zo vat de auteur samen. Dit leidde enerzijds tot een dalend ledental en de noodzaak tot een hernieuwde krachtenbundeling met de zusterorganisaties in de LTO-Nederland. Anderzijds, en daar is Smits minder expliciet over, tot meer onafhankelijk opererende boerenactiegroepen.

Smits' boek dient twee heren: de KNBTB en de wetenschap; immers de studie verscheen niet alleen als gedenkboek, maar ook als dissertatie. Ik vind de combinatie hier niet helemaal geslaagd. Ondanks het gebrekkige oud-archief van de KNBTB heeft Smits wel veel nieuwe informatie op tafel gelegd. En ook gegevens uit bekende bronnen leiden juist door hun onderlinge combinatie tot nieuwe kennis over het katholieke en agrarisch krachtenveld. Het boek biedt een tamelijk complete organisatiegeschiedenis: de leden, de handelingen en de gesprekspartners van de KNBTB komen aan bod, maar een bespiegeling van het beschrevene in meer theoretische termen blijft uit. Zo mis ik een systematische reflectie op het begrip 'netwerkorganisatie' en wat dit voor kracht of zwakte aan de KNBTB heeft gegeven. Ook blijft een beschouwing uit over de betekenis van de KNBTB in het proces van verzuiling en ontzuiling.

Smits heeft vooral de ruimte genomen voor het verhaal. De bladzijden dragen veel tekst, maar zijn door de kolommen, de vele illustraties en de kadertjes met biografietjes niet werkelijk overladen. Het is daarmee toch vooral een fraai, helder en informatief gedenkboek geworden.

Maarten Duijvendak

H. Wijfjes, met medewerking van E. Smulders, ed., *Omroep in Nederland. Vijfenzestig jaar medium en maatschappij, 1919-1994* (Zwolle: Waanders, 1994, 400 blz., f65,-, ISBN 90 400 9708 9); E. J. Borsboom, B. Hogenkamp, *Radio in beeld. Nederlandse omroepfilms, 1931-1955* (Amsterdam: Stichting film en wetenschap, Audiovisueel archief, 1994, 148 blz., f20,-, ISBN 90 70224 26 7).